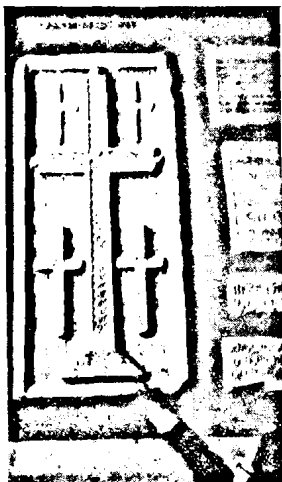

ՀԱՅԱԿԱՆ ԽԱՉՔԱՐ ՄԵ ԼԱՏԵՐԱՆԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Երբ անցեալ տարի բախտն ունեցանք 200 Միլիթարեան սաներով Հոռոմ երթալ տեսնելու համար Եր. Տէր կոմիտասի մէջ հայ ազգի զարաւոր մարտիրոսացումի հանգիստաւոր նուիրագործումը, մենք Վատիկանի և իտալ. կառավարութեան ազնիւ թոյլտուութեամբ ձեր մուտք ունեցանք քաղաքի բոլոր Բանգարանները: Զարմանալի էր մեր հոգեբանութիւնը հեթանոս և քրիստոնեայ Հոռոմին շնորհալից փառքը զմեզ շատ քիչ կը յուզէր: Հոռոմեական փորձումի կոլոսէումի և կապիտոլի ահաւոր և կործանուած փառքերէն աւելի մենք կը փնտռէինք հայկական յիշատակներ: Ու քաղցր էր մեր երկրպագ և գորովալիւ ուխտագնացութիւնը Անտոնինոս Պիոսի յոխորտալից յաղթութեան մը կոթողին ARMENIS Parthibus Germanisque bello (Հայոց Պարթեւաց և Գերմանացուց պատերազմին մէջ) (յաղթող) գրուած: Ուր 17 դարեր անցեր էին այդ սիրելի ու տանջուած անունին առջեւէն, և Ահարոնեանի մը զեռ Թարմ արցունքները զօրախո ու սիրելի Հայաստանի դիմաց իրբեւ ուխտական կանթեղ կը պըլպըլային: Մենք տեսանք կոստանդիանոսի յաղթութեան կամարին վրայ ձեռքերը կապուած հայ արքաներ և զինուորներ: Տեսանք Ս. Մարիամ Եղիպտացի Հայոց 1450էն սկսեալ հոգեւորներ — ինչպէս և Ս. Վլաս ներկայ հոգեւորներ և անոնց տակ սիրելեաց կարօտով Թաղուած շատ ու շատ զարիպներ:

Այդ շրջապայութեան ժամանակ էր որ Հատերանի Բանգարանին մէջ ունեցանք գեղեցիկ անակնկալ մը: Բազմաթիւ լատին արձանագրութիւններու կողքին մենք տեսանք զիսաւոր սանդուղի մէկ զարձուած: Երբ վրայ հայկական խաչքար մը. մեր հայեացքն ու զգացումը խառնուեցան իրարու անոյշ յուզումով և մոռցանք շրջապատը:

Խաչքարը կարծեմ մեր ազգային շրջանակներու մէջ բուրբուղին անծանօթ է գէթ եւ չեմ տեսեր որ և է տեղ նշանակուած: Սակայն Հոռոմայ հնութիւններով զբաղող հեղինակները զայն ժի դարէն կը ճանչնան արդէն:

1246 հայկական խաչքարը
Հատերանի Թանգարանին մէջ

Ըստ Տէ Ռոսսիի, Արմէլինիի՝ և Մարուքիի՝ խաչքարը հանուած է Հայոց Ս. Բակուր հոգեւորանէն՝ որ կը գտնուէր այժմ:

1. Armellini - Le Chiese di Roma 1891 էջ 769.
2. Guida del Museo Lateranense.
3. Հոգեւորներ վանք չէր այլ ուխտաւորներու հիւրանոց և հոն բնակող եկեղեցականք ունէին իրենց ընտանիքն ալ միասին. ժի դարուն Թորքին Անտոնոս Հոռոմի տեղապիր մեզ հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ, թէ իր ժամանակ այդ եկեղեցին ունէր 12 քահանայ աւելցնելով նաեւ թէ «Secundum ritum Suum isti Armeni habent uxores et filios» — Սոյն եկեղեցին կը կոչուէր Նաեւ Ս. Աստուածածին:

ման Ս. Պետրոսի գաւիթի ձախակողմը, բռնելով մաս մը նաեւ արտաքին սանդուղներուն:

Երբ 1450ի ժամանակ ներկայ Ս. Պետրոսի հիմերը կը դրուէին, Աւագեայի զամբանի մօտ եղած բոլոր հիւրանոցները կը վերցուէին. շատ ուրիշ ազգերու հետ վերցուեցաւ և Հայոցը որով այդ խաչքարն ալ տարուեցաւ ի Լատերան կողմանող ժամանակի մէկ զթառատ պաշտօնունքով: Ըստ 1254ի գրուած յիշատակարանի մը մենք ունէինք նաեւ ուրիշ հոգեւորական մը Ս. Յովհաննէս և Մատթէոս առնունով. սակայն ինձ անծանօթ մնաց անոր տեղը, հակառակ երկար պրպտութեան:

Խաչքարը ունի շուրջ մէկ մեղր երկարութիւն և կէս ալ լայնութիւն, սպիտակ մարմարի վրայ փորագրուած մեծ խաչ մը, և չորս ալ կողմնակի խաչեր հայկական ձևով, ինչպէս վերի լուսանկարէն կը տեսնուի, զոր թանգարաններու տեսչութեան ազնիւ թոյլտուութեամբ կարողացայ հանել: Շատ լաւ պահուած է և եղած արձանագրութեանց լաւագոյնն է, նայելով խաչի զարդերու քանդակին կը համարձակիմ ըսել թէ հայ արուեստագէտի ձեռք ըրած պիտի ըլլայ, այնքան նուրբ և այնքան հարազատ արտայայտիչ է հայաստանը զարդարող մեր ազնիւ ու սքանչելի խաչքարերուն:

Արձանագրութեան պարունակութիւնն այս է՝

«Ի ՈՂԵ (1246) ԹՈՒԻՍ ՀԱՅՈՑ ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ԽԱՅՍ Ի ԲԱՐԵԹՍՈՒԹԻՒՆ ՄԻԹԱՐԱՑ ԵՒ ԵՆՈՂԱՑ ԻՌՈՑ, Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՍՏԵԹԱՆՈՍԻ ՂԱՋԱՐԱՑ ՎԱՆԵՑՈՑ, ՈՐԲ ԵՐԿՐԱԳԷՔ ԶԻՇԵՑԷՔ ՅԱՂՈՔ»:

Խաչին ոտքը գրուած է լատիներէն՝ *Haec Crux consecrata est* — (Այս խաչը սբնուած է):

Թէ ո՞վ է այդ Միթիթարը, ես ու իցէ բանալի մը չունիմ պարզելու համար ա-

նոր ինքնութիւնը: Մօտս ունիմ չորս յիշատակարաններ՝ գրուած ի Հոռմ 1239-1240 1242 և 1254 թուերուն: Թերեւս 1242ի գրուած յիշատակարանը լոյս մը տայ, երբ կը յիշատակէ Աւետիս երէց մը որ 1240ի գրուած յիշատակարանի մը մէջ փիլիսոփայ տիտղոսն ալ ունի, հետեւաբար գիտուն և ունեւոր մէկը պէտք է ըլլայ որովհետեւ բաւական ձեռագիրնեւորու տէր կը տեսնուի:

Արդ 1242 յիշատակարանը այսպէս կը վերջանայ. «Արդ ես Աւետիս երէցս ըստացայ զտուր Աւետարանս յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց... և վախճանեալ զաւանդին իմի Միթիթարին, որ յաշխարհ... սրով խողխողեցին...»: Շատ հաւանական է որ Աւետիս երէցը կանգնած ըլլայ այս խաչքարը իր զակի դժբախտ յիշատակը անմահացնելու համար: Իսկ Ստեփանոս Ղազարայ վանեցին տեղւոյ նառաջնորդն է աւանայն հաւանականութեամբ, Նոյն 1239ի յիշատակարանը կը յիշէ Սարգիս Մարմաշինեցի առաջնորդը. Իսկ 1240 թուի Աւետարանի յիշատակարանը արդէն կը յիշէ ի հայրապետութեան Ստեփանոսի Ղազարապետեցոյ և այնուհետեւ եկող երկու յիշատակարաններն Ստեփանոսն ունին և կը լռեն Սարգիս անունը:

Խաչքարս կարեւոր արձանագրութիւն մ'է Հոռմայ հայ վանքերու պատմութեան և կեանքին ամբողջական կառուցման համար. դժբախտաբար դեռ հիմնովին ուսումնասիրող մը չեղաւ:

Ներկայ խաչքարը առիթ առնելով յաջորդ անգամ հրատարակութեան կու տամ նաեւ այս չորս թանկագին յիշատակարանները հայ վանքերու մասին:

Հ. ՎԱՀԱՆ ԵՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

1. Հաւաքածոյ Հ. Ղ. Աւետիսի, ձեռագիր թանկագին աշխատութիւն, որ յուսանք թէ շուտով լոյս ընծայուի: